

PLANTAARDIG

Vegetatieve filosofie

Th.C.W.Oudemans
in samenwerking met N.G.J.Peeters

INHOUD

Deel I: Bushmen 7

1.1 Planten en mensen 9

Deel II: Onvoorspelbaar 25

2.1 Plantaardige evolutie 29

2.2 Een botanisch monster 33

2.3 Natuurlijke bokkensprongen 45

Deel III: Wankel evenwicht 53

3.1 Monade 55

3.2 Isola bella 69

3.3 Restricties 75

Deel IV: Plantaardige machinaties 85

4.1 Plantaardig en toch wakker 89

4.2 Plantencoöperaties 98

4.3 Plantaardige machinerie 100

4.4 Plantendoelen 108

Deel V: Natuurkunst 115

5.1 Natuur en kunst 115

5.2 Tuinen – natuurlijk of kunstmatig? 121

5.3 Bloemen houden van mensen – maar vooral van zichzelf 131

5.4 De landbouwrevolutie 138

Deel VI: Hangende tuinen 145

6.1 L'homme plante 145

6.2 Niet getreurd 151

6.3 Mooi 154

Eindnoten 158

BUSHMEN

Sommige mensen verkeren levenslang in een roes. Je kunt niet zeggen dat zij rustig hebben nagedacht en vervolgens een plan hebben uitgestippeld. Zij zijn doordrenkt van wat hen drijft. Dat zie je nogal eens bij plantenliefhebbers en misschien nog wel sterker bij boomfanaten: dat zijn echte bushmen.

De grote pionier van de naaldbomen, David Douglas, behoort tot deze gedroegerden, net als veel leden van mijn familie, inclusief ikzelf.

Dit heeft bij mij nogal wat teweeggebracht qua nadenken over mijn eigen identiteit. Is die wel zo als ik dat tijdens colleges filosofie heb geleerd of ben ik al plantaardig voor ik erover begin na te denken? Heeft de identiteit van bomen mij iets te zeggen over de mijne, vooral sinds Darwin als stormwind over de levende natuur is gaan razen, om van de thermodynamica van zon en bladeren – de fotosynthese – maar te zwijgen? Het is niet algemeen bekend dat Darwin ook een reeks revoluties heeft bewerkstelligd in de botanie – en daarmee ook in de aard van de mens als bushman.

Van oudsher beschouwen mensen zichzelf graag als zelfstandige wezens met een eigen verstand en een eigen wil. Dankzij het darwinisme is daar de klad in gekomen. Het wordt steeds duidelijker dat mensen zo zelfstandig niet zijn. Zij worden gestuurd door miljoenen jaren oude erfelijke eigenschappen, ook wanneer zij zelf iets bedenken of iets willen. Het werk van de neodarwinist Richard Dawkins heeft veel bijgedragen aan het besef van de verwantschap van hedendaagse mensen met hun voorouders en met andere organismen. Hem ging het vooral om de verhouding van mensen met hun dierlijke verwanten.

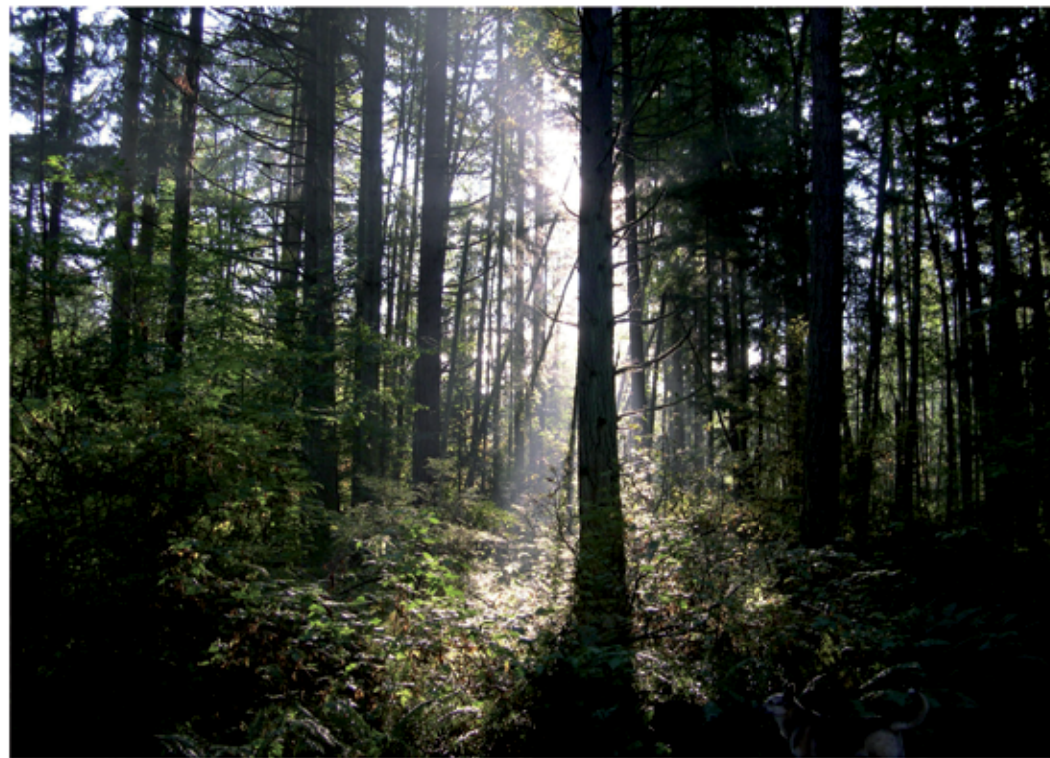
◀ Cape Disappointment (Washington)

Bij Dawkins, zoals bij vele anderen, blijven de planten dikwijls buiten beschouwing. Met betrekking tot het vegetatieve verkeren brede kringen van de bevolking nog altijd in de wereld van Aristoteles. Deze filosoof zag planten op de laagste trap van ontwikkeling van het leven, want die konden nergens naar streven en ook niets ervaren. Dieren konden dat wel, en mensen konden daarbovenop nog denken. Maar de wetenschappen van het leven zijn niet stil blijven staan. De plantenwereld is totaal anders dan algemeen verondersteld wordt. Planten vormen niet een vanzelfsprekende coulisse voor mens en dier, maar beheersen hun leven van onder tot boven. Planten zijn voorzien van ervaringen, strevingen en intelligentie, op hun eigen manier. Maar dan zal op zijn beurt de plaats van mensen binnen de vegetatieve wereld opnieuw bepaald moeten worden. Mensen zijn niet zomaar redelijke wezens, maar plant-aardiger dan hun lief is. En zij kunnen de

levende natuur minder goed beheersen dan zij eeuwen gedacht hebben. Dit boek geeft een aanzet tot de verduidelijking van het plantaardige en van de betekenis daarvan in het menselijk leven.

Daar komt nog een punt bij. Voorheen hoopen filosofie en wetenschappen te kunnen werken met heldere, welomschreven begrippen, waardoor de dingen goed van elkaar afgebakend konden worden. Dankzij het darwinisme is duidelijk geworden dat verschillen en overeenkomsten niet definitief van elkaar gescheiden kunnen worden. Niet alleen organismen muteren, ook woorden. Mensen, dieren en planten vormen een patroon van elkaar overlappende verwantschappen en verschillen, die blijven veranderen.

In dit boek wordt betoogd dat planten menselijker zijn dan gedacht en mensen plant-aardiger. Dat betekent: woorden die tot op heden voor mensen gereserveerd bleven, zoals

Douglaswoud in Oregon.⁴

David Douglas.¹

beslissingen, rationaliteit en wil, blijken in gemuteerde zin op planten van toepassing te zijn. En omgekeerd. Zo zal blijken dat planten in een alsof-betekenis wel degelijk rationeel, waarnemend, handeldrijvend etc. zijn.

In het eerste deel van dit boek wordt duidelijk welke grotendeels onzichtbare invloed planten en vooral bomen hebben op het menselijk bestaan, en hoe anders er over planten gedacht is.

Vervolgens wordt in het tweede deel aangegeven dat de vermenigvuldigende en variërende aard van planten geleid heeft tot het besef dat de plantenwereld vol monsters zit die nooit definitief in woorden te vatten zijn. De levende natuur laat heel wat bokkensprongen zien.

Het derde deel laat zien dat de plantenwereld, omdat zij vermenigvuldigend en variërend is, bestaat als over en weer met zijn omgeving. Beide zijn niets zonder elkaar. Dat houdt in dat de grens van een plant iets anders is dan de omgrenzing van een niet-levend wezen.

In het vierde deel blijkt hoezeer planten eeuwenlang door de filosofie onderschat zijn. Zij beschikken over een heel eigen intelligen-

tie, over een eigen taal, maar ook over het vermogen tot handeldrijven met andere levende wezens, inclusief een systeem van beloningen en straffen. Dit alles uiteraard in een gemuteerde alsof-betekenis.

In de laatste delen wordt duidelijk dat natuur en cultuur of het artificiële in de plantaardige wereld niet tegenover elkaar staan, maar met elkaar verstrengeld zijn. Dat blijkt in de betekenis van tuinen – waartoe ook de hedendaagse georganiseerde ‘oorspronkelijke’ natuur behoort.

Planten en mensen

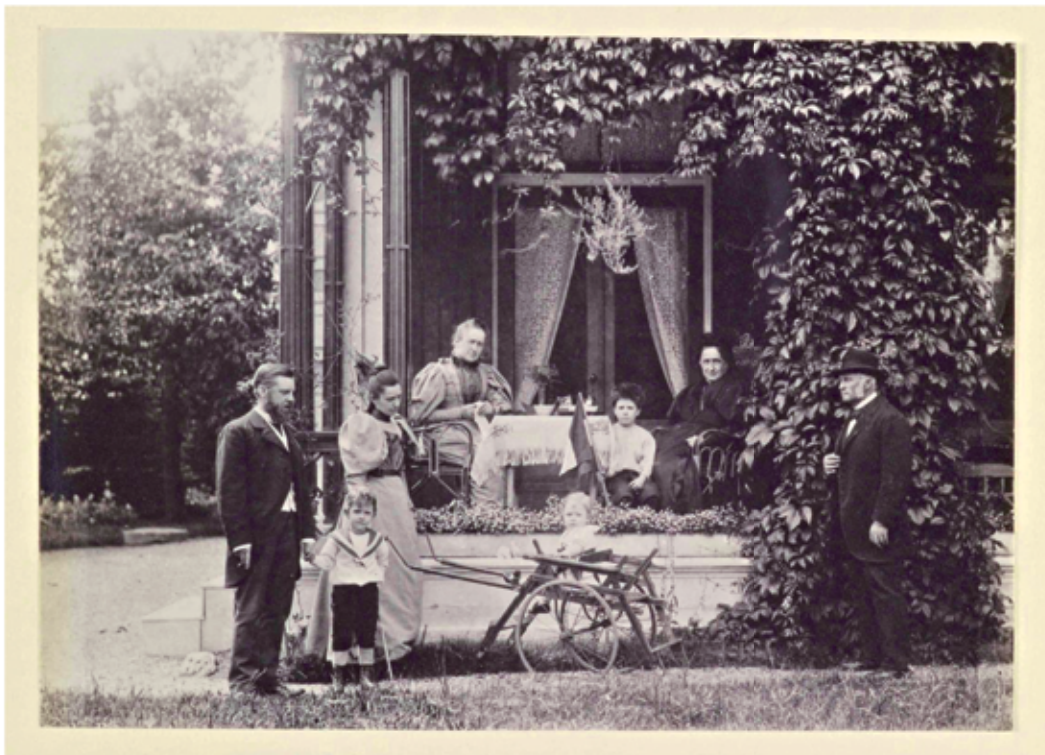
Natuurbeheersing en natuurbeheer

Op 7 april 1825 kwam de planten- en bomenverzamelaar David Douglas aan bij de westkust van Noord-Amerika. Hij was uitgezonden door de Royal Horticultural Society, op jacht naar onbekende bomen die van belang zouden kunnen zijn voor de Europese tuinbouw en bosbouw.

Douglas had een reis achter de rug van acht maanden en veertien dagen. Eerst zeilde hij van Engeland naar de oostkust van de Verenigde Staten. Vandaar wendde hij de steven zuidwaarts en passeerde hij Kaap Hoorn op Vuurland. Daarna voer hij weer naar het noorden, naar wat later de staten Oregon en Washington zouden worden.

Hij gaat aan land bij Cape Disappointment aan de monding van de Columbia River, en betreedt een oerwoud van de gematigde klimaatzone. Hier groeien de grootste bomen op aarde: de westelijke hemlockspar (*Tsuga heterophylla*), de balsemden (*Pinus balsamea*) en de boom die toen nog als *Pinus taxifolia* door het leven ging, en inmiddels eenvoudigweg douglas (*Pseudotsuga menziesii*) heet.²

Deze boom was al beschreven door een voorganger van Douglas, Archibald Menzies. Maar Douglas was de eerste die de zaden ervan verzamelde en naar Londen verzond. In een manuscript, getiteld *Some American*

Drie generaties eigenaren van Schovenhorst.⁷

Pines, omschrijft hij zijn boom en het oerwoud waarin hij gedijde:

Een opvallend grote boom, ongewoon recht, met de piramidale vorm die kenmerkend is voor het Abies geslacht der Dennen. De Bomen die verspreid staan in groepen of solitair in droog hoger gelegen land, in doorlaatbare kiezelgrond of rotsachtige situaties, zijn tot op de bodem dik bekleed met wijd uitstaande hangende takken. Dankzij de enorme omvang die zij op dergelijke plaatsen bereiken en de compacte habitus die uniform behouden blijft vormen zij een van de meest opvallende en waarlijk elegante voorwerpen in de Natuur.

Anderzijds zijn de exemplaren uit de dichte, sombere wouden, die voor tweederde bestaan uit deze soort, ongewoon recht. De stammen zijn tot een hoogte van 100 of 140 voet takloos. Op veel

plaatsen staan zij zo dicht op elkaar dat zij zichzelf op natuurlijke wijze snoeien. Op de vrijwel ondoordringbare plaatsen waar zij gemiddeld op een afstand van vijf vierkante voet staan, bereiken zij regelmatig een nog grotere hoogte, en is hun diameter vlak boven de grond niet meer dan 18 inch.³

Dankzij David Douglas begon de douglas zijn zegetocht in Europa. Sinds de introductie van de bomen vanuit de westkust van Noord-Amerika zijn de Europese tuinen en parken onherkenbaar veranderd. Er bestaan geen Engelse landgoederen zonder deze naaldreuzen.⁵

Intussen is de douglas op dit moment de grootste leverancier van timmerhout die de wereld ooit heeft gezien. Dit heeft een enorme invloed gehad op het landschap – en dat niet alleen van Groot-Brittannië.⁶ Ook in Nederland is de douglas in de negentiende en twintigste eeuw bij miljoenen aangeplant. Dit

heeft het Nederlandse landschap voor de komende eeuwen getransformeerd ondanks de hedendaagse verwoede pogingen van natuurliefhebbers om de boom als *invasieve exoot* te vernietigen.

Ik dacht een subject te zijn dat zijn eigen overwegingen had en zijn eigen beslissingen nam. Later kwam ik tot het inzicht: alleen al zonder de douglas had mijn eigen bestaan een andere wending genomen. En van mijn ouders, grootouders en voorouders kan ik me op geen enkele manier losmaken. Zij zijn in mij geïnternaliseerd en sturen mijn zogeheten zelfstandigheid. In mijn jeugd ging geen week en geen vakantie voorbij zonder dat ik te vinden was op het landgoed van mijn grootvader, Th.C. Oudemans. Dit landgoed *Schovenhorst* is in 1848 gesticht door mijn betovergrootvader J.H. Schober. Vervolgens is het overgegaan op mijn overgrootvader Th.J. Oudemans en daarna naar mijn grootvader. Schober behoorde

Monumentale douglas op Schovenhorst.⁹

tot degenen die halverwege de negentiende eeuw de douglas in Nederland geïntroduceerd hebben.

Volgens onbevestigde berichten zijn de eerste douglassen in Nederland geplant op het Loo. In Duitsland werd de boom in 1870 geïntroduceerd. Zeker is dat in het jaar 1868 mijn betovergrootvader Schober nakomelingen van Douglas' douglassen die hij uit Schotland had betrokken in Nederland aanbood voor hoge prijzen.⁸

In iets meer dan een eeuw overdekte de douglas vanuit Schovenhorst heel Nederland, zoals de historicus Jaap Buis schrijft:

Vanaf 1919 werden [...] alle percelen eikenhakhout in Douglas omgezet. Het was de eerste keer dat in Nederland grote oppervlakten met Douglas waren beplant. Het werd een goed voorbeeld dat goed deed volgen. De zegetocht van de Douglas begon in Nederland op Schovenhorst.¹⁰

Mijn grootvader was zozeer verknocht aan deze boom dat zijn kist met douglastakken getooid de oven in ging.

Het stichten en onderhouden van landgoederen zit mij in het bloed. In Wedde heb ik het Landgoed Tenaxx ontworpen en ontwikkeld. Dit berust op een geheel andere grondslag dan Schovenhorst – mij gaat het niet om houtproductie. Eén ding is niettemin hetzelfde gebleven: de douglas, die ook mijn landgoed domineert.

Zo heb ik de *Douglas menziesii* 'Oudemansii' (een compacte variant) voor de ondergang in Europa weten te behoeden.

Wie heeft de zaak in handen?

De achttiende-eeuwse filosoof *Immanuel Kant* verwoordt in zijn *Anthropologie* hoe mensen zich ook heden ten dage verhouden tot de levende natuur. Mensen zijn zich van zichzelf

Pseudotsuga menziesii 'Oudemansii'.¹¹

bewust, zij zijn echte *personen*, zij kunnen *ik* zeggen. De levende natuur kan dat alles niet. Zij is een ding, geen persoon. De natuur is de mensen gegeven, om te beheersen en te beheren – ook wanneer zij het beseft hebben dat zij er niet los van staan en er zelf toe behoren.

*Dat de mens in zijn voorstelling het ik kan hebben verheft hem oneindig boven alle andere wezens die op aarde leven. Daardoor is hij een persoon en wel, dankzij de eenheid van het bewustzijn onder alle veranderingen die hem kunnen overkomen, een en dezelfde persoon, dat wil zeggen: een wezen dat door rang en waardigheid totaal onderscheiden is van dingen, zoals de redeloze dieren, waarmee men naar geloven kan doen en laten wat men wil. Zelfs als hij het ik nog niet kan zeggen is de mens al persoon, omdat hij het toch in gedachten heeft.*¹²

Dat mensen personen zijn houdt in dat zij in beginsel *zelf kunnen denken*, zich niet hoeven te laten bevoogden door krachten van buiten. Wie zelf kan denken en zelf kan handelen, die is in staat om de hele wereld te beschouwen als zijn woonplaats. Zo iemand is, om met Kant te spreken een *Weltbürger*, een kosmopoliet.

Alleen als je zo zelfstandig bent kun je je plaatsen *tegenover* de natuur en daar echt wetenschappelijke kennis over verwerven.

Dankzij het werk van de grootste naturalist aller tijden Charles Darwin blijken mensen deel uit te maken van de boom van het leven. Hun verstand heeft een genetische, dus natuurlijke grondslag. Mensen kunnen zich niet maar zo verheffen boven de natuur om haar vanuit de ivoren toren van de geest in ogenschouw te nemen.

Ondanks de darwinistische ondermijning van de mens als zelfstandig wezen blijven mensen geloven dat zij de heren, beheersers en beheerders van de aarde zijn. Vanwaar deze wensdroom die het alomvattende van de levende natuur miskent en negeert?

Door de evolutietheorie is gebleken dat het voormalig categorisch onderscheid tussen mensen en de natuurlijke wereld niet te handhaven is.¹³ Niettemin valt zonder dit dualisme de wereld blijkbaar niet goed te bewonen.

Of ontstaat er dankzij het darwinisme een nieuw onderscheid tussen mens en natuur? Juist het darwinisme heeft de menselijke beheersingsmogelijkheden van de natuur exponentieel vergroot. Via *artificiële selectie* hebben mensen talloze diersoorten en gewassen naar hun hand gezet.¹⁴

Maar de levende natuur beheersen is nog niet zo eenvoudig. Zij is niet maar zo de vanzelfsprekende achtergrond of het uitbuitingsgebied voor de menselijke vooruitgang.

Overzien mensen wel de draagwijdte van hun eigen denken en handelen? Is de wereld (*kosmos*) als vanzelfsprekend de menselijke woonplaats (*polis*)? Of speelt de plantenwereld haar eigen rol die zich in het menselijk beheer niet laat verdisconteren?

Handelingen die op kleine schaal overzichtelijk lijken, krijgen in groter verband onverwachte gevolgen. Dat blijkt uit het succes van de douglas. Deze conifeer voorziet voor een

belangrijk deel in de wereldwijde behoefte aan hout voor bouw en papier. Vandaag de dag is de stemming evenwel op onvoorspelbare wijze omgeslagen: de verspreiding van de douglas wordt beschouwd als vernietiging van 'natuurlijke' omgevingen en als een bedreiging voor 'inheemse' soorten.

Dit *lijkt* erop te wijzen dat de huidige mens wel degelijk beseft dat hij niet naar believen met de natuur kan doen wat hij wil. Je kunt niet maar zo bomen uit hun natuurlijke habitat halen en naar exotische oorden verplanten. Daarmee verstoor je het ecologisch evenwicht. Mensen die zo denken maken deel uit van de natuur, en respecteren haar, zou je zeggen. Ze accepteren dat zij de natuur niet alleen maar moeten uitbuiten. *Het* antwoord op de soms catastrofale gevolgen van de beheersing van de natuur heet *natuurbehoud*.

Of is natuurbehoud *ook* een manier waarop mensen de natuur naar hun hand denken te zetten?

Het viel de natuurliefhebbers op dat de menselijke beheersing van de levende plantaardige natuur eenvormigheid genereert: er bestaan honderdduizenden plantensoorten, maar het menselijk overleven vindt voor het overgrote deel plaats via een soort of acht: enkele granen, soja, rijst, maïs. De aarde is inmiddels overdekt met deze monoculturen. Net zo worden productiebossen overheerst door een klein aantal soorten, die vaak ook nog gekloond worden en dus weinig variatie vertonen.

Dat heeft geleid tot de gedachte dat menselijk ingrijpen in de natuur leidt tot het uitsterven van soorten en hele ecosystemen. Deze veronderstelde bedreiging wordt gepareerd met een mutant van de beheersing, *HET natuurbeheer*. Ook wanneer mensen de levende natuur niet willen uitbuiten – *beheersen* – maar haar natuurlijk verloop willen beschermen of herstellen ter wille van de biodiversiteit, ook dan *beheren* zij haar zodanig dat zij de zaken organiseren: zij willen natuurwaarden hervinden, 'monitoren' die waarden, pas-

sen de grond en de vegetatie aan, meten en regelen het beheerde terrein alsmede de soorten die zich daarin bevinden. Om de huidige staatssecretaris die het natuurbehoud in haar portefeuille heeft – Sharon Dijksma – te citeren: *In Nederland is een omslag gaande naar een andere omgang met natuur, gericht op een gezonde natuur die middenin de samenleving staat.*¹⁵ Hoe de natuur midden in de samenleving kan staan die zelf een product is van diezelfde natuur en hoe vast te stellen is of de natuur *gezond* is of niet – dat vermeldt de staatssecretaris niet.

Ook wanneer mensen een oerwoud tot wildpark verklaren en afgrenzen van andere gebieden, beheren zij de door henzelf ontworpen levende natuur. In Nederland controleert Staatsbosbeheer zijn natuurreservaten zorgvuldig op soortendiversiteit en illegale kap en pleegt waar nodig nieuwe aanplant, terwijl de waterhuishouding streng gereguleerd wordt.

Ook in het natuurbeheer heeft de mens, naar het schijnt, de zaken onder controle. Als beheerder van de natuur *blijft* hij kosmopoliet, vooral omdat het natuurbeheer laat zien dat mensen hun egoïstische perspectieven kunnen overstijgen en op wereldschaal kunnen handelen, niet ten behoeve van afzonderlijke groepen en staten, maar ten behoeve van de mensheid als geheel.

Kortom, de menselijke bewoning van de levende natuur bestaat vanzelfsprekend als beheersing ervan, niet alleen als voorwerp van wetenschap, maar net zo goed als oogstgebied, tuin of natuurreservaat, als voorwerp van domesticatie en al dan niet genetische modificatie.

Daar komt nog iets bij. Ook wanneer de natuur beheerd of beschermd wordt en niet beheerst, wanneer 'de natuur haar gang kan gaan' of wanneer gestreefd wordt naar 'natuurlijke variatie', ook dan *blijft* het beheren of beschermen van de natuur maar al te vaak een schijnhandeling, die de echte uitbuiting van de natuur moet verhullen.

De generaal Sherman, het grootste organisme op aarde.¹⁸

Staatsbosbeheer wil de Nederlandse bossen, die zijn aangelegd als productiebossen, gevarieerder, *natuurlijker* maken – soms zelfs *nieuwe natuur creëren* (een prestatie die alleen maar te vergelijken is met die van God in het boek Genesis).

Tegelijkertijd blijft het bedrijf hout kappen, om de volgende reden:

Staatsbosbeheer vindt het belangrijk hout van eigen bodem te oogsten. Zo dragen we er aan bij dat Nederland niet alleen hout consumeert terwijl elders in de wereld hele ecosystemen worden vernietigd voor onze houtconsumptie. Jaarlijks oogsten we hout in ongeveer 10 procent van ons totale bosbezit.¹⁶

Dit is een symbolische handeling. Jaarlijks heeft Nederland tweemaal zijn eigen oppervlakte aan hout nodig. Het land moet daarom 93% van zijn hout importeren. Van de 7% die overblijft produceert Staatsbosbeheer een derde deel, oftewel 2,5% van de houtbehoefte van Nederland. Daarmee blijft precies datgene gebeuren, maar dan *uit het zicht* in het buitenland, wat Staatsbosbeheer in Nederland bestrijdt: de aanleg van enorme oppervlaktes met productiebos van één soort (*monocultuur*), ten koste van de zogeheten ‘natuurlijke’ bossen met een grote biodiversiteit. De natuurbeherende schijnmanoeuvres van Staatsbosbeheer sussen het Nederlandse geweten en maken het mogelijk de ogen te sluiten voor de gevolgen van het eigen handelen op de wereldwijde ‘natuurlijke’ omgeving.

Het plantendecor

Dat mensen de natuur beschouwen als beheersings- en als beheersgebied – is dat vreemd of zelfs maar vermijdbaar?

Helemaal niet, want mensen zijn levende wezens, en er zijn geen levende wezens die zich niet vermenigvuldigen. Wat zich vermenigvuldigt zal moeten proberen zijn omgeving naar zijn hand te zetten, op gevaar van uitsterven af. Mensen wijken ook in dit opzicht

niet af van andere levensvormen. *Ieder* levend wezen beschouwt zichzelf als subject in zijn eigen wereld. Bezie het rationele gedrag van de zelfstandige persoonlijkheid *hommel* wanneer hij de bovenzijde van een *vasbekje* opent om met behulp van zijn lange tong op zoek te gaan naar nectar.¹⁷ De hommel is een subject in de vasbekjeswereld (overigens net als het vasbekje zelf, zoals hieronder zal blijken).

Mensen gebruiken bomen en planten voor hun eigen doeleinden, van meubelhout tot brandstof en geneesmiddelen, en zij maken met plezier een wandeling door datgene waarvan zij veronderstellen dat het de ‘natuur’ is, maar zij denken niet graag na over de vraag wat de eigen aard is van deze levende wezens die zij zo gemakkelijk denken te beheersen. Waarom?

Een mogelijk antwoord: bomen en planten zijn niet sexy. Zij zijn immobiel en bewegen vaak zo langzaam dat mensen dat niet kunnen waarnemen. Zij kunnen niet vluchten wanneer ze worden aangevallen en lijken dus een gemakkelijke prooi voor de heer van de aarde.

Opvallend is de BBC-serie die de blauwe vinvis het grootste levende wezen op aarde noemt. Dit zeezoogdier is een dwerg vergeleken met de Mammoetboom, de *Sequoiadendron giganteum*, die tot 2000 ton weegt, oftewel evenveel als 6 Boeing 747-toestellen.

Dierenpark Emmen wil zijn bezoekers iets leren over de flora en fauna van uiteenlopende werelddelen. *Diergaard Blijdorp* is niet alleen dierentuin, maar ook een botanische verzameling. De bezoekers kijken om de planten heen. Die belemmeren hun zicht op de zoveel meer verwante dierenwereld. Om de botanische tuin met zijn flora maalt geen hond. Geen wonder dat de hortussen, pineta en arboreta in Nederland wegwijnen.

Wat laat dat zien? Mensen beschouwen zich als *mensen*, misschien enigszins dierlijk, maar in elk geval niet *plantaardig*. Als het menselijk plantaardige aan de orde is, dan om een

geschonden mens te beschrijven als *kasplant* die *vegeteert*. Of om het embryonaal voorstadium voor het menselijke weer te geven: de ongeboren *vrucht*, die *ontkiemt* als het product van een *bevruchting* door het *zaad* van *vruchtbare* ouders die zich *voortplanten*.

Planten zijn, naar het schijnt, bij uitstek geschikt om beheerst te worden omdat zij bij mensen niet de indruk wekken dat zij zelf iets willen of voelen – zij ogen dom en weinig gevoelig.

Het plantaardige heeft iets te zeggen over de betekenis van *filosofie*. Wanneer ik een plant of een boom bekijk, dan zie ik die nooit *sec*, maar altijd in een bepaalde context van betekenis. De Nederlandse bossen zijn geplant als productiebossen en dus als cultuurgrond, onder andere ten behoeve van de mijnbouw, maar ook om woeste gronden productief te maken in het kader van de voedselvoorziening voor de uitdijende wereldbevolking. Over mijn betovergrootvader Schober wordt gezegd:

Als kind van het vroege liberalisme beperkte hij zijn leven daarna niet tot het voeren van een advocatenpraktijk. Geheel in de geest van zijn tijd liet hij als stede-ling in goede doen graag zijn gedachten gaan over grote vraagstukken als de nationale economische ontwikkeling. De advocaat meende al niet minder in de geest van zijn tijd dat de grote hoeveelheden woeste grond daarin een belemmering vormden. Daar moest landbouwgrond van worden gemaakt. Dat zou de economie op korte termijn een belangrijke impuls geven en op lange termijn een oplossing bieden voor de problemen als gevolg van de bevolkingstoename.¹⁹

Bedenk hierbij: *woeste grond* is niet woest, maar cultuurgrond – het gevolg van begrazing door schapen. In ieder geval was in de negentiende eeuw bebossing *bosbouw*: een vorm van cultivering.

In de huidige tijd hebben bossen een heel andere betekenis: zij vormen ecosystemen en toeristische trekpleisters. Men denkt nu dat zij geen cultuurgrond zijn, maar natuur. Het landgoed Schovenhorst afficheert zich op dit moment helemaal niet als proeftuin voor houtproductie, maar als *de mooiste bomen-tuin van Nederland*.

Daar is de fundamentele semantiek van belang: onderkennen hoe de wereld die planten en ik bewonen zich transformeert, en hoe daarbij de verhouding tussen natuur en cultuur voortdurend stuivertje wisselt, terwijl een ondubbelzinnige afbakening ver te zoeken is.

Deze betekeniswereld is de neerslag van een lange geschiedenis van confrontaties tussen mensen en de natuurlijke omgeving. Mensen zien niet zo maar bomen, zij zien bomen *binnen een semantisch kader*. En zij denken al gauw dat zij dat kader zelf hebben bedacht, omdat zij als representanten van de rede aan de macht van de natuur ontstegen zijn.

Een bijna onontkoombare semantiek is de *metafysische indeling* van de natuur: je hebt planten die groeien en verwelken, maar niet voelen of streven, je hebt dieren die wel voelen en streven, maar niet nadenken, en je hebt mensen die niet alleen groeien, voelen en streven, maar ook nog nadenken. Omdat planten zo laag op de semantische ladder staan zijn ze zielloos, en daarmee nauwelijks medeschepelen van mensen.

Deze gedachte is oud, heel oud. Zij behoort tot de betekeniswereld van mensen, dieren en planten zoals verwoord door *Aristoteles*. Deze betekeniswereld is naar alle waarschijnlijkheid veel ouder. In de Europese paleolithische kunst worden bijvoorbeeld *en masse* dieren afgebeeld, planten zelden of nooit.

De betekeniswereld die het menselijk perspectief op de levende natuur tekent kan niet zonder meer bekeken en beoordeeld worden. Deze betekeniswereld *omgeeft* de manier van

verschijnen van de natuur en de menselijke beantwoording eraan – vaak ook nog wanneer al getornd wordt aan de vanzelfsprekendheid ervan, met name door nieuwe wetenschappelijke inzichten.

Het is maar de vraag of de gedachte aan de mens als heer of beheerder van de natuur vol te houden is in het licht van de huidige wetenschappen van het plantaardige. Planten bewegen maar zelden, en als zij dat doen, dan meestal onzichtbaar voor het oog. Dat neemt niet weg dat zij een even actieve als intelligente verhouding met hun omgeving hebben – een verhouding waarop vervolgens alle dieren en alle mensen *parasiteren*.

Stammenstrijd

Douglas was onder de indruk van de enorme hoogte en rechtopgaande habitus van de douglas. Hij zag dat de sparren, dicht opeengedrongen in het bos, er anders uitzien dan solitair. Solitaire bomen zijn piramidaal, met breed hangende takken, in het bos worden de stammen kaal, minder omvangrijk en langer.

Misschien wel omdat hij geïntimideerd was door de *ondoordringbare sombere wouden*, vroeg Douglas zich niet af *waarom* deze bomen een zo enorme hoogte bereiken.

Dat is een typisch darwinistische vraag: *wat is het belang van de bomen hierbij?*

De etholoog en evolutiebioloog Dawkins is een van de groten als het gaat om de verhouding tussen mensen en hun natuurlijke oorsprong en omgeving. Hij heeft in *The Selfish Gene* uit 1976 de ongemakkelijke verhouding tussen genen en organismen in kaart gebracht, bij mensen en dieren. Planten komen in zijn wereld niet vaak voor. In *The Ancestor's Tale*, dat de evolutie van het leven vertelt, worden aan planten 11 van de 528 bladzijden besteed.²⁰

Maar Dawkins heeft zich wel beziggehouden met de vraag waarom bomen zulke lange

rechte stammen hebben wanneer zij in bosverband staan.

Hij denkt dat bomen *te dom zijn om samen te werken*.

Wanneer mensen, apen of vleermuizen in een wapenwedloop terechtkomen doordat zij allen op dezelfde prooi jacht maken, terwijl er maar een met de buit vandoor kan gaan, dan is er sprake van een *prisoner's dilemma*. Waarom zou je samenwerken wanneer je de buit ook voor jezelf kunt houden? Is dan het risico niet levensgroot dat een ander ermee vandoor gaat? Zoals Jean-Jacques Rousseau opmerkt: wanneer alleen in groepsverband jacht gemaakt kan worden op een groot hert, zal iedere jager afzonderlijk er verstandig aan doen om de groep te verlaten op het moment dat er een konijn langskomt dat je in je eentje kunt verschalken. Daar heb je je notoir onbetrouwbare medemensen niet bij nodig. En je kunt het beter *meteen* doen, want iedere medejager kan elk moment op hetzelfde idee komen.

Douglas solitair.²¹

San Gimignano.²²

Het gevolg is dat er nooit of te nimmer een hert bejaagd zal worden: alle jagers gaan subiet achter het konijn aan.

Dit dilemma wordt opgelost wanneer de jagers voor een langere periode samenwerken: ieder krijgt een weliswaar kleiner deel van de buit, en er staan sancties op het verlaten van de groep. Via samenwerking kan de natuur toch op de langere termijn beter worden uitgebuit. Hoe meer samenwerking, des te groter de welvaart. Vandaar dat mensen niet alleen kosmopolieten zijn als natuurbeheerders, maar ook als deelnemers aan een universeel samenwerkingsverband: de mensheid.

Dawkins is van mening dat een boom idealiter een kleine stam en zoveel mogelijk bladeren wil, om maximaal zonlicht op te vangen. Dat zouden de bomen moeten bewerkstelligen door onderling afspraken te maken, over de verdeling van het te verkrijgen zonlicht.

Maar als bomen op een kluitje staan in een bos, dan gaan ze, net als de groep konijnenjagers, een uitzichtloos gevecht met elkaar aan. Je krijgt steeds hogere stammen – net zoals indertijd de strijdheren in San Gimignano steeds hogere torens tegen elkaar op moesten bouwen, omdat het polderen nog niet was uitgevonden.

In de ogen van Dawkins *blijven* bomen, net als de even egocentrische als stupide strijdheren, vechten om zonlicht, met de enorme kosten die gepaard gaan met de bouw van stammen, in plaats van een afspraak te maken die het *prisoner's dilemma* elimineert. Ze tekenen geen convenant. Ze stoppen energie in hun stammen maar ze hadden beter een brein kunnen hebben dat ervoor zorgt dat ze hun bladeren efficiënter zouden gebruiken. Stammenbouw is oneconomisch.²³ Bomen zijn bepaald geen *Weltbürger*.

Deze gedachte van Dawkins wordt voortdurend herhaald, in zijn eigen werk²⁴, maar ook in dat van zijn navolgers, zoals de ethicus Matt Ridley²⁵, en de filosofen Daniel Dennett²⁶ en Th.C.W. Oudemans.²⁷

Maar waarop berust deze gedachte? Voor zover ik kan nagaan: niet op onderzoek, maar op de overgeleverde semantiek van metafysische aard.

Hoe weet ik dat het hebben van stammen een nadeel is voor bomen die in elkaars nabijheid verkeren – of beter voor de genen die deze bomen sturen?

Planten zijn meer dan 450 miljoen jaar geleden begonnen als bladloze en stamloze, kniehoge organismen. Zijn ze alleen uit nood gegroeid tot een hoogte van 100 meter en meer? Of had dat ook zo zijn voordelen?

Om er een paar te noemen: hoe hoger de plant, des te verder kan hij zijn zaden verspreiden.²⁸ En: hoe harder de stam, des te langer leeft de boom, en des te beter kan hij parasieten en bosbranden weerstaan. Misschien

moesten bomen concurreren met reuzenpaddenstoelen van 8 meter hoog.

Wat ook opvalt in een douglaswoud: concurrerende planten of bomen worden effectief geweerd door het groepsverband van de bomen. Dat zou een solitair niet voor elkaar krijgen.

Het is eigenaardig dat de filosoof Kant in de 18e eeuw het tegendeel betoogde van Dawkins.

Kant zegt dat:

[...] bomen in een bos, juist doordat ieder de ander probeert lucht en zon te ontnemen, elkaar dwingen, beide boven zich te zoeken. Daardoor krijgen zij een mooie, rechte groei. In plaats daarvan groeien de bomen die in vrijheid en van elkaar afgezonderd hun takken naar eigen believen uitsteken, kronkelig, scheef en krom. Alle cultuur en kunst, die de mensheid siert, de mooiste maatschappelijke ordening, dat alles is een vrucht van de afzondering, die door zichzelf gedwongen wordt om zich te disciplineren en

Gigantische versteende paddenstoel.²⁹

om zo, door afgedwongen kunstvaardigheid, de kiemen van de natuur volledig te ontwikkelen.³⁰

In tegenstelling tot Dawkins dacht Kant dat bomen uiteindelijk beter gedisciplineerd raken wanneer zij concurreren in het bos. Alleen dan kunnen hun natuurlijke kiemen tot volle wasdom komen. Toch zijn beiden *het eens* over een belangrijk punt: namelijk dat het sociale, samenwerking het beste haalt uit een mens of een dier of een boom. Kant betoogt dat mensen in *wilde vrijheid* niet lang zouden kunnen leven. Daar is een burgerlijke ordening voor nodig, wat de Britse filosoof Thomas Hobbes eerder een *convenant* noemde. Dat zou een einde moeten maken aan de natuurlijke toestand, waarin het leven onnatuurlijk kort is, om die te vervangen door een toestand van cultuur en staatsgezag: het universeel *Weltbürgertum* dat juist de echte kiemen van de natuur laat ontspruiten.

Hierachter schuilt de eerder genoemde gedachte die sinds Aristoteles vigeert: planten streven niet, voelen niet en denken niet – en dus kunnen ze ook niet samenzijn.

Er heerst dankzij het Griekse denken een onderscheid tussen wat mensen maken (*technêi*) en wat van nature (*physei*) groeit en bloeit. Voor samenwerking is iets *artificieels* nodig dat de *natuur* niet kan bieden. Alleen mensen kennen dit artificiële.

Zo laat de veronderstelde aard van bomen iets zien over de heersende semantiek met betrekking tot het menselijke: mensen hoeven niet opgesloten te blijven in het *prisoner's dilemma*. Zij hebben, in tegenstelling tot bomen, hersenen die een coöperatieve uitbuiting van de natuur mogelijk maken. Wanneer mensen samenwerken, zijn zij zelfs in staat om, ten behoeve van een hoger doel, hun teugellose vermenigvuldiging in te tomen.

Dan zou zelfs de natuurlijke omgeving van de mens gered kunnen worden, via zelfbeperking: natuurbeheer.

Botanische filosofie

Dit boek is geen familiegeschiedenis en geen biografie, maar het is *fundamenteel semantisch*. Dat wil zeggen: het merkt op hoe de verhouding van de mens en de levende natuur, vooral de plantaardige, muteert, en hoe die mutatie het hedendaags menselijk en plantaardig bestaan kenmerkt.

Dit boek is evenmin botanisch, want het levert geen nieuwe kennis over planten en bomen.

Het is geen journalistieke popularisering van de botanie, want het biedt geen verhaal over planten of hun geschiedenis en betreft evenmin de geschiedenis van de botanie als wetenschap.

Dit boek is al helemaal geen mystieke bomenknuffelarij of openbaring van het *geheime leven van planten* dat voorkeuren herbergt voor Mozart of Lady Gaga.³¹

Het heeft een uitgangspunt: *het is niet zinvol om levende wezens te begrijpen uit niet- of bovennatuurlijke oorzaken, zoals levenskrachten, wil tot macht, entelechieën, zielen, geesten of gehelen die meer zijn dan de som der delen. Planten en bomen worden niet veroorzaakt door hemelse haken, maar maken deel uit van de natuur zelf – voortdurend variërend, opkomend, vernietigend, onaf. Als mens ben ook ik, als een van de varianten ervan, natuur, zelfs wanneer ik de natuur bespreek. Ik kan wel proberen om planten en bomen te categoriseren en te beheersen – uiteindelijk hebben die hun eigen agenda die lang niet altijd strookt met de mijne.*

Dit boek betreft wel de overgeleverde betekeniswereld waarbinnen mensen en planten elkaar tegenkomen. In die zin is het filosofisch. Deze betekeniswereld is drastisch getransformeerd door het darwinisme en door de wetenschappen van de plantaardige fotosynthese. Maar het is ook omgekeerd: dankzij een omwenteling in de betekeniswereld konden deze wetenschappen ontstaan.

De omwenteling in semantiek zaait twijfel aan de menselijke beheersing van de levende natuur.

Deze vanzelfsprekende en zelden overdachte betekeniswereld van natuurlijke en uiteindelijk plantaardige aard wordt verhuld en treedt tegelijk naar voren in de gedachten van de moderne *filosofen* met betrekking tot planten en bomen. Samen met mijn medeauteur volg ik de worsteling van Descartes en Leibniz, Hobbes, Locke en Hume, Rousseau, Kant, La Mettrie, Nietzsche en Heidegger met de vegetatieve wereld en onderken ik de beperkte houdbaarheid van de via hen overgeleverde betekeniswereld.³²

Wat ondermijnt de overgeleverde vegetatieve filosofie?

Planten zijn geen rechtstreekse voorouders van mensen. Zij zijn *ooms* en *neven*, wel verwant, maar niet in rechte lijn.

De intelligentie van planten en die van mensen zijn onderling *onvergelijkbaar*. Daarmee zijn planten *erg* geschikt om mensen te wijzen op hun aard – en wel door in telkens gemuteerde betekenis dezelfde woorden te gebruiken voor mensen en planten.

Het wordt steeds moeilijker om mensen te zien als *hoger* of *meer ontwikkeld* of *complexer* dan planten. Terwijl mensen op twee benen gingen lopen en technologie ontwikkelden om zich steeds sneller te verplaatsen verkregen planten het vermogen om zonlicht om te zetten in voedsel en energie – en dat terwijl zij met alle wortels in de grond bleven staan en desondanks de aarde van pool tot pool koloniseerden.

Ieder dier, dus ook iedere mens *parasiteert* direct of indirect op planten. Ook dieren en mensen leven van opgeslagen zonlicht, maar dat kunnen zij alleen door op planten te teren, al is het *indirect*, door *elkaar* te consumeren.

Daarnaast: zonder planten is er geen aardse zuurstofrijke atmosfeer, geen grond, geen zuurstofrijk water en geen geologische formaties zoals die nu bekend zijn.³³

Begraafplaats van de Chinook.³⁷

De overgeleverde semantiek van planten als decor voor de menselijke beheersing van de aarde beneemt het zicht op de allereerste betekenis van de plantenwereld: de fotosynthese, niet alleen als grondslag van het plantenrijk, maar van het hele aangezicht van de aarde.

Ook mijn 'zelfstandig' denken parasiteert op het plantaardige. Dit omgeeft alles wat ik erover te zeggen denk te kunnen hebben. De semantiek waarbinnen ik mijzelf in mijn verhouding tot de levende natuur zie is zelf weer van natuurlijke oorsprong – al kan ik *die* natuur niet maar zo tegenover mij plaatsen en bespreken.

Inmiddels is het de botanische wetenschappen duidelijk geworden dat planten en bomen in staat zijn om *de mens te domesticeren*. De landbouwende mens is evenzeer de slaaf van het graan dat hem aan een plaats bindt als het graan de slaaf is van de mens. In hun geïntoxiceerde drang naar domesticatie, economie en ecologie zien mensen niet dat de plantenwereld met hen *precies hetzelfde uithaalt*.³⁴

Dat het menselijk denken uiteindelijk inbegrepen is in het web van natuurlijke verhoudingen die het omgeeft, doortrekt en beweegt, dat blijkt uit de menselijke behoefte om te denken dat mensen hun eigen *intenties* hebben en *doelen* die ze zelf opstellen en uitvoeren. Mensen zouden dan, zoals Kant hoopt, ontstegen zijn aan de onmondigheid die hun

eigen schuld is, en zich zonder leiding van anderen moeten bedienen van hun *eigen verstand* – een voorwaarde voor het kosmopolitisch bestaan.³⁵

Maar de natuur laat zich maar zo niet uisdrijven met deze kosmopolitische mestvork.

Maar al te vaak is de *betekenis* van wat mensen doen, dankzij hun verwevenheid met de natuur die ze dachten te onderwerpen aan hun doelen, anders dan of tegengesteld aan hun intenties.

In dit verband zijn de handelingen van David Douglas illustratief.

Douglas *dacht* op jacht te zijn naar exotische bomen, om deze naar Europa te brengen, ten behoeve van de *Royal Horticultural Society*. Hij hoopte indruk te maken op deze *Society* – wat jammerlijk mislukte, want de standsverschillen tussen hem en de adel die deze club domineerde bleken te groot.

Douglas hield van de douglas, maar hij zette zijn leven herhaaldelijk op het spel om een andere naaldboom te vinden, de *sugar pine* (*Pinus lambertiana*). Hij had geweldige verwachtingen van deze boom – die evenwel in de Europese bodem niet aarden wil. Wat Douglas wilde en dacht wijkt af van wat er met zijn bomen gebeurde.

Douglas voorzag dat de douglas goed timmerhout zou opleveren – maar niet dat Europa overdekt zou raken met de nakomelingen van deze bomen. En al helemaal niet dat de douglas uiteindelijk zou worden *ausradiert* als invasieve exoot.

Douglas wist niet en kon niet weten dat hij deel uitmaakt van de transformatie van de aarde tot *cultuurlandschap*, met hier en daar een omheind wildpark ter afwisseling, aangezwengeld door de niet-aflatende menselijke bevolkingsexplosie die tot massa-uitsterven zou leiden wanneer de aarde niet werd omgevormd tot monocultuur.

Hij kon niet vermoeden dat het landschap bij *Cape Disappointment* hem vandaag de dag een *echte* teleurstelling zou opleveren: van de door hem bewonderde oerwouden is weinig over – *een verdwenen landschap*.

Was Douglas in zijn zoektocht naar de suikerden een redelijk wezen met economisch verantwoorde doelen, een *ik* zoals Kant dat omschrijft, dus een zelfbewuste persoonlijkheid, of werd hij door diezelfde den op sleeptouw genomen om zich bloot te stellen aan de uiterste ontberingen die een mens kan verdragen? Zijn deze vormen van plantaardige gejaagdheid niet *nodig* om de menselijke vermenigvuldiging op aarde te laten voortgaan?

Toen Douglas arriveerde werd het gebied rond de *Columbia River* bewoond door inheemse stammen.

Zonder dat hij dat beseftte maakte hij deel uit van de grote Europese domesticatie, niet alleen van dit gebied, maar van de aarde als geheel. Een expansie die de inheemse bevolkingen het leven kostte en hun culturen van de aardbodem wegvaagde. Op deze wijze is het kosmopolitisch humanisme *feitelijk gerealiseerd* – via uitroeiing van afwijkende bevolkingen. Het gevolg was de *echte* monocultuur, die van de kosmopolitische mens.

Douglas wist niet dat zijn zoektocht naar hout ten behoeve van de Europese expansie deel uitmaakte van deze genocide. Hij maakte in 1825 kennis met het Indiaanse *Chinook*-volk. In 1830 keert hij daarnaar terug. Een door Europeanen geïntroduceerde ziekte heeft de stam vernietigd:

Van de volwassenen die wij in 1825 zagen leven er nog geen twaalf meer. Dorpen zijn van de aardbodem weggevaagd. De huizen zijn leeg en roedels uitgehongerde honden huilen in het rond, terwijl de lijken in alle richtingen verspreid liggen op de zandoevers van de rivier.³⁶

De omzwervingen van Douglas maken duidelijk: menselijke plannen en bedoelingen zijn verweven met de natuurlijke omgeving die niet te overzien is. Mensen zijn geen zelfstandige denkers à la Kant, maar bestaan als verwevenheid met de lange geschiedenis van het leven.

Darwin ziet het leven als een oever waarop alles wat leeft met elkaar verstrengeld en in elkaar verstrikt is.

Het is van belang om een chaotische oever in ogenschouw te nemen, bedekt met vele planten van vele soorten, met vogels die in de struiken zingen, met aller-

lei insecten die rondzwermen, en met wormen die door de vochtige aarde krui- pen, en erover na te denken dat deze ver uitgewerkte vormen, die onderling zozeer verschillen en van elkaar afhankelijk zijn op een zo complexe manier, alle zijn voortgebracht door wetten die om ons heen van kracht zijn.³⁸

Dit betekent – een conclusie die Darwin *niet* trekt – dat ook het *menselijk leven* en daarmee het *menselijk denken* op hun eigen manier verstrikt zijn in en verweven met dezelfde oever. De oever is *niet te overzien*. Als filosoof denk ik hierbij na, *terwijl ik er toch binnenin blijf*.